

Abstract

In the discursive approach, social formations are identified as meaningful wholes, wherein social agents and actors provide interpretations of their world. In this context, the Iranian Islamic Revolution gave rise to a new discourse in Iran's political sphere, which was reconstructed and reshaped by the leaders of the revolution. The leaders' doctrine emphasized poverty alleviation, justice-oriented governance, economic independence, and the centrality of Islamic values in administration. This paper aims to examine the construction of the cooperative economy discourse, focusing on the text of the constitutional assembly debates. It assumes that the cooperative economy is articulated around four key signifiers: independence, freedom, dignity, and cooperation. The study is structured based on Laclau and Mouffe's discourse theory. According to the research findings, reviving the cooperative economy can help achieve the objectives outlined in the Constitution.

Keywords: cooperative economy, constitutional assembly, discourse, Islamic Republic, Constitution.

تحلیل گفتمانی اقتصاد تعاونی با تکیه بر متن مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی

آرش منشی زادگان*^۱، مهشید صابری^۲، سکینه عمرانی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۷

چکیده

در رویکرد گفتمانی، صورت‌بندی‌های اجتماعی در قالب کلیتی معنادار مورد شناسایی قرار می‌گیرند که عاملان و کنشگران اجتماعی به ارائه معنایی از جهان خود می‌پردازند. در این راستا، انقلاب اسلامی ایران منجر به تولد گفتمانی جدید در سپهر سیاست ایران گشت که توسط رهبران انقلاب مورد بازسازی و بازپیرایی قرار گرفت. در دکتین رهبران انقلاب، فقرزدایی، عدالت‌محوری، استقلال اقتصادی و محور بودن ارزش‌های اسلامی در اداره امور مورد تأکید بوده است. مقاله حاضر در پی بررسی این پرسش است که گفتمان اقتصاد تعاونی با تکیه بر متن مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی چگونه بر ساخته شده است؟ و بر این فرض استوار است که اقتصاد تعاونی، حول محور چهار دال استقلال، آزادی، کرامت و تعاونی، مفصل‌بندی شده است. این پژوهش بر اساس روش گفتمان لاکلا و موف سامان یافته است. بنا بر یافته‌های پژوهش، با احیای اقتصاد تعاونی می‌توان به اهداف ترسیم شده در متن قانون اساسی دست یافت.

واژگان کلیدی: اقتصاد تعاونی، مجلس خبرگان، گفتمان، جمهوری اسلامی، قانون اساسی.

Ar_mo816@mail.um.ac.ir

^۱ دکتری علوم سیاسی، استادیار مدعو گروه معارف دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)

Saberimahshid1998@gmail.com

^۲ دانشجوی مقطع کارشناسی حقوق، گروه حقوق، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

Fereshteh.o.d@gmail.com

^۳ دانشجوی مقطع کارشناسی حقوق، گروه حقوق، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

۱ - بیان مسئله

با فروپاشی سلطنت پهلوی، جامعه ایران صحنه نزاع گفتمان‌های متنوعی از جمله مارکسیستی، لیبرال، لیبرال‌های مذهبی، چپ اسلامی و اسلام مکتبی-ارزشی شد و سیاست به معنای منازعات عمیق گفتمانی و اعمال قدرت برای طرد «دیگری» و تثبیت «خود» تجلی پیدا کرد. در این میان، گفتمان اسلام مکتبی توانست با مفصل‌بندی بهتر دال‌های شناور و تهی به قابلیت دسترسی بالاتری دست یابد و به مرور به گفتمان مسلط انقلاب اسلامی مبدل گردد. نقش امام خمینی در پاگیری این گفتمان و برتری آن بر دیگرها برجسته بود. امام خمینی نقطه تلاقی یک خواست جمعی بود. از آغاز مبارزات مردمی علیه سلطنت پهلوی، به مرور، گروه‌های مختلف سیاسی با دیدگاه‌های متنوع و گاه متضاد، حول محور رهبری امام خمینی گرد آمدند که نهایتاً به تفوق گفتمان اسلام مکتبی منجر گردید.

گفتمان اسلام سیاسی مکتبی در حوزه اقتصادی بر برخی از اصول از جمله عدالت، برابری و عدم تمرکز ثروت تأکید داشت. این ساختار اقتصادی نوپا با تکیه بر تعاونی شدن اقتصاد تلاش کرد تا متناسب با انقلاب اسلامی، طرحی نوین ارائه نماید. در این چارچوب، امام خمینی بر احترام مالکیت و ثروت مشروع در نظام اسلامی تأکید داشتند: «عدالت اجتماعی لازمه یک رژیم سالم است» (صحیفه نور، ج ۲۱: ۴۴۴) و معتقد بودند سازندگی جز از طریق تعاون میسر نیست تا منجر به رفاه همه‌جانبه شود. مقام معظم رهبری نیز بخش تعاون را گره‌گشای مسائل اقتصادی کشور دانستند و معتقد بودند توانمندسازی بخش خصوصی با ایجاد تعاونی‌ها میسر می‌گردد و تعاونی را یکی از مهم‌ترین موانع بی‌عدالتی می‌دانستند و اعتقاد داشتند توسعه و پیشرفت باید در چارچوب عدالت اجتماعی تعریف شود و منجر به فقرزدایی و کاهش فاصله طبقاتی خواهد شد (سبحانی، ۱۳۹۹: ۱۱۵).

از این رو، پژوهش در خصوص تحلیل گفتمان اقتصاد تعاونی از آن جهت ضرورت دارد که این گفتمان پا گرفته پس از پیروزی انقلاب اسلامی به عنوان گفتمان مسلط جامعه و نخبگان سیاسی مورد شناسایی قرار نگرفت و ناشی از حوادث پیش آمده پس از پیروزی انقلاب اسلامی از جمله جنگ تحمیلی و اجرای سیاست تعدیل اقتصادی، ساختار اقتصاد تعاونی به حاشیه رفت و در ابتدا اقتصاد دولتی سلطه پیدا کرد و سپس با آغاز سیاست خصوصی‌سازی شاهد تقویت بخش خصوصی در چارچوب نظام سرمایه‌داری بودیم.

از منظر نظریه گفتمان نیز می‌بایست به واکاوی دال‌های اقتصاد تعاونی و مفصل‌بندی آن‌ها پرداخت که می‌بایست مورد تحلیل قرار گیرد. جنبه دیگر ضرورت انجام این پژوهش، نوع نگاه خاص و بنیادی بنیان‌گذار انقلاب اسلامی به موضوع اقتصاد اسلامی/تعاونی است که باید ابعاد آن مورد مذاقه بیشتر قرار گیرد. از سوی دیگر محور اصلی ساختار اقتصادی پیشنهادی نظام جمهوری اسلامی در متن قانون اساسی آمده است که شرح آن را می‌توان در متن مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی و مباحثات منتخبان آن مجلس یافت. بنابراین، هدف پژوهش حاضر، تحلیل گفتمان اقتصاد تعاونی از منظر متن این مذاکرات است. بنابراین این پژوهش در پی بررسی این پرسش است که گفتمان اقتصاد تعاونی با تکیه بر متن مذاکرات مجلس خبرگان

قانون اساسی چگونه بر ساخته شده است؟ و بر این فرض استوار است که اقتصاد تعاونی حول محور چهار دال استقلال، آزادی، کرامت و تعاونی مفصل بندی شده است.

۲- ادبیات موضوع و پیشینه

۲-۱- ادبیات نظری

نظریه گفتمان، جامعه را نظم نمادینی می‌داند که تقابل و غیریت‌سازی‌های اجتماعی و بحران‌های ساختاری آن را نمی‌توان به مسئله‌ی طبقاتی تعیین یافته توسط فرآیندها و روابط اقتصادی کاهش داد (قجری، ۱۳۹۲: ۲۳-۳۲). گفتمان در این مفهوم، تأکیدی است بر این واقعیت که هر صورت‌بندی اجتماعی، معنای خاص خود را دارد که برای تحلیل آن باید شرایط وجودی و امکانی آن را شناخت. گفتمان به مثابه کلیت معناداری است که عاملان و کنشگران اجتماعی با درک موقعیت و جایگاه خود در این دستگاه، به شکلی معنادار بر پایه ارزش‌ها و نمادهای به رسمیت شناخته شده عمل می‌کنند (حسن‌پور، ۱۳۹۲: ۷۹) در این چارچوب، معنا از رابطه ذاتی میان دال (لفظ) و مدلول (مفهوم) پدید نمی‌آید بلکه حاصل رابطه‌ای قراردادی و سیال میان دال و مدلول است (کاظمی، ۱۳۸۷: ۳۸).

فوکو معتقد است که هرگز گفتمان‌ها از روابط قدرت خالی نیستند و صدور دستورالعمل و وضع قوانین و مقررات و آیین‌نامه‌ها در مباحث اخلاقی، نشان از سلطه و اعمال قدرت در این حوزه دارد (صالحی امیری، ۱۳۸۶: ۱۵۹). نزد دریدا نیز تثبیت کامل معنا و رسیدن به یک نظام بسته گفتمانی امکان‌پذیر نیست (منوچهری، ۱۳۸۷: ۱۳۸). از منظر دریدا همه تعاملات انسانی با متنتیت وساطت می‌شوند؛ افراد، دولت‌ها و نهادها همه بخشی از این متن کلی‌اند یعنی فرا متنی که همه در آن حک شده‌ایم (محمد پور، ۱۳۹۶: ۴۶۸). از منظر لاکلا، آنچه می‌گوییم به بافت گفتمانی وابسته است در واقع معنایی به بافت گفتمانی وابسته هست که در آن پدیدار می‌شوند (لاکلا، ۱۳۹۵: ۲۲۵-۲۳۴). ارنستو لاکلا و شنتال موف معتقد به گفتمانی بودن تمام موضوعات (ابژه‌ها) و رفتارها هستند. این بدین معنا نیست که همه چیز گفتمانی و زبانی است، بلکه بدین معناست که اشیا برای این که قابل فهم باشند باید به عنوان جزئی از یک چارچوب گسترده‌تر معانی وجود داشته باشند (تاجیک، ۱۳۷۹: ۱۳۹) مفهومی که مختص همان نظام معنایی است (کسرای، ۱۳۸۸: ۳۴۲).

در مجموع، این نظریه درصدد فهم کنش‌های معنادار و آرمان‌های اجتماعی در زندگی سیاسی و تحلیل شیوه‌هایی است که طی آن، نظام‌های معنایی یا گفتمان‌ها، فهم مردم از نقش خود در جامعه را شکل می‌دهد و بر فعالیت‌های سیاسی آنان تأثیر می‌گذارد (حسن‌پور، ۱۳۹۲: ۷۸). در این چارچوب، گفتمان، نظامی از نشانه‌های معنادار است که هویت سوژه‌ها و ابژه‌ها را شکل می‌دهد و خواهیم پذیرفت که گفتمان یک سازه سیاسی، تاریخی و تصادفی مبتنی بر آنتاگونیسم (خصومت)، خودی و دگرساز، مبتنی بر نوعی اراده و اعمال قدرت و هژمونی طلب است. از این منظر، هویت ما برخاسته از اندرکنش‌هایمان با دیگران و مبتنی بر زبان است. انبوهی از گفتمان‌ها به شکل پیوسته و مداوم در حال ساخت و تولید هویت ما هستند، بنابراین هویت نه از درون شخص بلکه از قلمرو و عرصه اجتماعی برمی‌خیزد.

در چارچوب این نظریه، گفتمان اسلام سیاسی مکتبی از منظر اقتصادی بر دال‌هایی چون عدالت، تأمین شرایط زیست مطلوب عمومی، نفی نظام اقتصادی سرمایه‌داری و کمونیستی، نفی تمرکز ثروت، نفی استثمار و در مجموع ارزش‌های بنیادی اسلام تأکید می‌کند و می‌کوشد تا زنجیره هم‌ارزی خود را در مقابل اقتصاد سرمایه‌داری/استالینیستی سامان داده و بر نفی تمرکز ثروت به‌عنوان مظاهر استثمار و بردگی تأکید می‌نمود. بنابراین، به حاشیه‌رانی نظام اقتصادی پیشین و برجسته کردن نظام اقتصادی جدید طراحی شده اقدام کرد و نهایتاً توانست با مفصل‌بندی نشانه‌ها حول انگاره اقتصاد تعاونی در سایه مفهوم اقتصاد اسلامی، به منزله گفتمان هژمون، در متن قانون اساسی جلوه‌نمایی کند.

در خصوص مفهوم تعاون باید اشاره نمود، پس از تشکیل اتحادیه بین‌الملل تعاون در ۱۸۹۵ میلادی، این اتحادیه در ۱۹۶۰ میلادی اهدافی چون، تبلیغ اصول تعاونی در سراسر جهان و توسعه تعاونی در تمام کشورها را برای خود برشمرد و در سال ۱۹۹۵ نیز هویت تعاونی را این‌گونه تعریف کرد «تعاونی‌ها اجتماع مستقل اشخاصی است که به‌منظور تأمین نیازها و هدف‌های مشترک اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود از راه اداره و نظارت دموکراتیک موسسه‌ای با مالکیت مشاع با همدیگر به‌صورت اختیاری توافق کرده‌اند» (یوسفی، ۱۳۸۹: ۳۵). در مجموع، تعاونی‌ها بر ارزش‌های خودیاری، دموکراسی، برابری، انصاف، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، دگرخواهی و اتحاد استوار هستند. از دید اقتصاد تعاونی، سرمایه عقیم نیست بلکه در تولید نقش دارد. این نظام به دنبال ترفیع جایگاه انسان و تنزل جایگاه سرمایه است. سرمایه باید در خدمت انسان باشد (طالب، ۱۳۷۶: ۸۹) بنابراین در اقتصاد تعاونی نتیجه فعالیت اقتصادی به خود اعضا برمی‌گردد. البته برخی از محققان باور دارند که در کشورهای سرمایه‌داری مانند آمریکا آنچه به‌عنوان تعاونی‌ها فعالیت می‌کنند، تعاونی‌های کاذب و جعلی هستند که به‌وسیله سرمایه‌داران برای به‌انحراف کشاندن تعاونی‌های حقیقی است (طالب، ۱۳۷۶: ۱۱).

یکی از هدف‌های تعاون، تحقق عدالت اقتصادی و اجتماعی است. اگر اصول و ارزش‌های اقتصاد تعاونی در عرصه اقتصادی اجرا شود، رفاه عمومی حاصل می‌شود (نظام شهیدی، ۱۳۷۸: ۱۹-۲۱) و از این منظر این مدل اداره اقتصادی کشور به‌عنوان مدلی مطلوب در متن قانون اساسی گنجانده شد. بنابراین در این پژوهش تلاش می‌گردد با تعریف خاص و ویژه‌ای که از نظریه گفتمان داریم به بیان ایستارها و انگاره‌های انقلاب اسلامی نسبت به گفتمان اقتصاد تعاونی پردازیم تا از این منظر ماهیت و حدود آنکه در چارچوب گفتمان انقلاب اسلامی قابل‌شناسایی است تبیین گردد. بنابراین ضمن عدم پذیرش مطلق و فراگیر نظریه گفتمان به برخی از وجوه آن در خصوص برجسته‌سازی دال‌ها و شاکله این نظام ارائه‌شده اکتفا می‌نماییم.

در خصوص گفتمان اقتصاد اسلامی/تعاونی، پژوهش‌های متعدد و متنوعی صورت گرفته است که در جدول زیر به برخی از آن‌ها که در جنبه‌هایی به این پژوهش نزدیک‌تر بودند اشاره شده است.

نویسندگان- روش استفاده‌شده	اهداف و یا سؤالات اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
یوسفی (۱۳۸۹) توصیفی تحلیلی	بررسی تطبیقی اقتصاد تعاونی با اقتصاد سرمایه-داری	تفاوت مبنایی و کارکردی اقتصاد تعاونی با اقتصاد سرمایه‌داری
عبدی (۱۳۹۵) توصیفی تحلیلی	بررسی نقش اقتصاد تعاونی در تحقق الزامات اقتصاد مقاومتی	ماهیت اقتصاد تعاونی می‌تواند به تحقق الزامات اقتصاد تعاونی منجر شود
سبحانی (۱۳۹۹) تحلیل محتوا	بررسی جایگاه اقتصاد تعاونی در ساختار جمهوری اسلامی	فقرزدایی، پیشرفت عادلانه و استقلال اقتصادی از دستاوردهای اقتصاد تعاونی است.
سرآبادانی (۱۳۸۳) توصیفی تحلیلی	بررسی فقهی اقتصاد تعاونی در اسلامی	افزایش بخش تعاون منجر به افزایش بهره‌وری می‌شود.
آماده (۱۳۸۰) تحلیل کمی	بررسی الگوی اقتصاد تعاونی در هزینه و درآمد	تعاون موجب کاهش قیمت نهایی محصول و افزایش رفاه

وجه نوآوری مقاله حاضر نسبت به مطالعات پیشین این است که همان‌طور که در جدول فوق مشاهده می‌گردد، پژوهش‌هایی در خصوص اقتصاد اسلامی/تعاونی در حوزه‌های مختلف فقهی/ساختاری صورت گرفته است، اما مقاله پیشرو، پژوهشی با رویکرد گفتمانی است که به تحلیل گفتمان اقتصاد تعاونی برآمده از فرا گفتمان انقلاب اسلامی می‌پردازد. در این راستا با تحلیل متن مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی در چارچوب نظری یادشده، محورها و دال‌های اقتصاد تعاونی استخراج شده است که در قسمت یافته‌ها ذکر گردیده است.

۳- روش تحقیق

روش به کاررفته در این مقاله، روش گفتمان لاکلا و موف هست و روش گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و اسنادی است. تحلیل داده‌ها با روش گفتمانی لاکلا و موف صورت گرفته و از طریق آن به تجزیه و تحلیل متون مربوط به متن مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی به عنوان کردار گفتمانی زبانی پرداخته شده است. اولین قدم برای تحلیل گفتمانی بر اساس چارچوب لاکلا و موف، شناسایی حداقل دو گفتمان متخاصم است که باهم رابطه‌ای غیریت‌سازانه برقرار کرده‌اند. گفتمان‌ها همواره به واسطه دشمن هویت پیدا می‌کنند و نظام معنایی خود را بر اساس آن تنظیم می‌کنند. از حیث هستی‌شناختی نیز، نفی «غیر» پدیده‌ای ذاتی در هر گفتمان است (سلطانی، ۱۳۸۷: ۱۶۱). کردارهای گفتمانی زبانی و غیرزبانی هر دو در پی برجسته ساختن خودی و به حاشیه راندن یا حذف دیگری هستند (منوچهری، ۱۳۸۷: ۱۳۳) و سبب ایجاد غیریت‌سازی و در نتیجه شکل‌گیری هویت گفتمان‌ها می‌شود.

تحلیل متن نیز به عنوان جزئی از تحلیل گفتمان، و به عنوان بخشی از مجموعه روش‌هایی که در تحلیل‌های اجتماعی و فرهنگی به کار گرفته می‌شود رواج بسیاری دارد. در روش تحلیل متن، متن و اجزای درونی آن بر اساس مؤلفه‌ها و عناصر اصلی تشکیل‌دهنده آن مورد بررسی قرار می‌گیرد تا معنای متن از خلال آن استخراج شود (عترت‌دوست، ۱۳۹۸: ۲۹۴) یکی از روش‌های تحلیل داده‌های متنی روش تحلیل محتوای کیفی است که هدف آن بررسی محتوای درون‌متن است. (از کیا، ۱۳۹۶، ج ۲: ۱۶۹). با عنایت به محدودیت‌های روش کمی تحلیل محتوا به اتخاذ مدل کیفی در تحلیل متن اقدام نموده‌ایم. تحلیل محتوای کیفی به شکل کنونی آن توسط میرینگ در سال ۱۹۸۰ پیشنهاد داده شد (Mayring, 2000: 1) دارای ویژگی‌هایی چون تناسب نظریه و روش، تأثیر متقابل محقق و تحقیق و درون‌فهمی است (خیامی، ۱۳۹۲: ۵۱). در این تحلیل، محقق نوعاً با مجموعه‌ای از اصول آغاز کرده و درصدد استخراج معنا از متن با قواعد و اصول ویژه است (محمد پور، ۱۳۹۷: ۴۷۰). در تحلیل محتوای کیفی بر اساس چارچوب نظری پژوهش، پرسش‌ها، مفاهیم و مقولات باید مشخص گردند و پژوهشگر باید متونی به اقتضای مسئله مورد بررسی گردآوری کند (از کیا، ۱۳۹۶، ج ۲: ۱۹۵)

در این راستا به تحلیل کیفی متن مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی پردازیم که به صورت گزینشی و بر اساس مقولات طرح‌شده در چارچوب نظریه گفتمان لاکلا و موف، مفاهیم مورد نظر استخراج و واکاوی شده‌اند. بنابراین شیوه انتخاب متون، غیر احتمالی، قضاوتی یا تعمدی است که در این روش محقق بر اساس دانش و قضاوت صحیح و اتخاذ استراتژی مناسب می‌تواند گزاره‌هایی را برگزیند که هم‌راستا باهدف و مسئله پژوهش باشند (حسابی، ۱۳۹۷: ۵).

۴- یافته‌های تحقیق

با پیروزی انقلاب اسلامی، کارگزاران فکری/اجرایی نظام سیاسی جدید باهدف طراحی نظامی نوین به پیاده‌سازی ساختار جدید اقتصادی می‌اندیشیدند تا مناسبات آن شکاف طبقاتی گذشته را از میان بردارد و به هدف والای عدالت اجتماعی دست

پیدا کند و از منظر آنان این اهداف در چارچوب اقتصاد تعاونی محقق می‌گشت. در این راستا به بررسی دال‌هایی که در فرآیند گفت‌وگو سازی در این دوره از انقلاب اسلامی مستخرج از متن مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی صورت پذیرفته و در قالب گفت‌وگوهای اقتصاد تعاونی قابل‌شناسایی است، می‌پردازیم.

۴-۱- دال استقلال

از مهم‌ترین اهداف رهبران انقلاب اسلامی، تأمین استقلال اقتصادی جامعه بود. به‌ویژه آنکه در دوره پهلوی، وابستگی اقتصادی ما به خارج از کشور بسیار زیاد بود و واردات کالاهای مختلف همواره روندی صعودی داشت، بنابراین تلاش شد به سمت استقلال و خودکفایی اقتصادی برویم. از نظر نمایندگان مجلس خبرگان قانون اساسی، تهیه وسایل کار برای همگان و افزایش تولید داخلی و ایجاد انگیزه برای کار مولد، استقلال اقتصادی را تأمین می‌کند «یکی از راه‌های رسیدن به استقلال اقتصادی این است که انگیزه‌های اقتصادی را در جامعه به حد خوبی بالا ببرند، زمینه را برای شکوفایی استعدادها...» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۲). «جلوی استثمار را بگیرد جلوی دزدی و چپاول، جلوی وابستگی به غیر و بیگانه را بگیرد و استقلال ملی و اسلامی را حفظ بکند» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۹)

بنابراین نمایندگان تأکید داشتند باید نظام اقتصادی به گونه‌ای سامان یابد تا خودکفایی و استقلال در دسترس قرار گیرد «ما باید در اینجا جریان سرمایه را هم روشن کنیم یعنی قبلاً سرمایه در جهت وابستگی می‌رفت... تأمین استقلال اقتصادی» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۱). استقلال اقتصادی موجب بهبود کیفیت زندگی مردم می‌شود «چگونه کمر آن اقتصاد ناسالم و آن تورم و آن سرمایه‌داری شکسته می‌شود» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۲). از این منظر باید «جلوی استثمار را بگیرد جلوی دزدی و چپاول، جلوی وابستگی به غیر و بیگانه را بگیرد و استقلال ملی و اسلامی را حفظ بکند» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۹)

«تأمین استقلال اقتصادی ایران» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۵) به دال مرکزی صحبت‌های نمایندگان در غیریت‌سازی با نظام اقتصادی پیشینی تبدیل می‌گردد «به امید روزی که در ایران دیگر هیچ دامی را نخواهیم وارد بکنیم و هیچ نانی» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۹۲). «بر اساس حداکثر تجهیز امکانات و منابع داخلی کشور... برای تأمین خوراک و پوشاک نیرویم از خارج تهیه کنیم» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۴) از منظر نمایندگان حصول استقلال اقتصادی منجر به خودکفایی اقتصادی می‌گردد که ضمن کاهش آثار تورمی واردات به شکوفایی اقتصاد در داخل و توانمندی مردم منجر می‌شود.

۴-۲- دال آزادی

آزادگی در آموزه‌های اسلامی بسیار برجسته است. یکی از معامله‌هایی که مکروه شمرده شده اجیر شدن انسان است و فتواها و روایات صریحی در این باب موجود است. از این منظر نمایندگان مجلس بارها بر مفهوم آزادی و به‌ویژه آزادگی در حوزه

اقتصاد تأکید داشتند. بنابراین اقتصاد باید به گونه‌ای سامان بیاید که بیشترین آزادی را فراهم آورد «از قبیل ایجاد تعاونی‌های کشاورزی و صنعتی... موجب افزایش تولید و آزادگی انسان» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۷). «کارگر ایرانی... مجبور نیست که نیروی کار و بازوی کارش را در اختیار آن ثروتمند مرفه بگذارد که به دنبال بازوی ارزان کارگر می‌گردد» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۹). «...موجب افزایش تولید و آزادگی انسان» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۷). همچنین یکی از نمایندگان مجلس ضمن نقد جامعه کاپیتالیستی و کمونیستی تأکید می‌کند: «...جامعه کاپیتالیستی که اقتصاد خودشان را به بهای محروم کردن دیگران تأمین کرده‌اند... و یک دسته هم که اقتصاد را برنامه خودشان قرار داده‌اند ولی آزادگی انسان را با توجه به تمام ابعاد انسانی توجهی نکرده‌اند». نمایندگان متصور بودند اقتصاد تعاونی می‌تواند در حد اعلای خود بالاترین درجات آزادی را برای عموم مردم فراهم کند. بنابراین اقتصاد نه به عنوان هدف بلکه مقدمه‌ای برای آزادی انسان‌ها فرض می‌شود. در همین چارچوب نایب رئیس مجلس نیز تأکید می‌نماید «نظام اقتصادی اسلامی ما نظامی است که در آن درعین حالی که فقر و محرومیت نیست و فاصله‌های درآمد نیست درعین حال هر کسی آزادانه می‌تواند قدرت خلاقیت و ابتکار خودش را حفظ کند... تأکید بر حفظ آزادی او با توجه به سیستم‌های اقتصادی موجود می‌خواهیم یک نکته خاصی را به صورت برجسته نشان دهیم» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۰)

از این منظر، نوع نگاه به کار و فعالیت اقتصادی متفاوت است. «کار انتفاعی است ولی استثمار در آن نیست» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۵۶۶). «آزادی مشروع جز نیازهای انسان است» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۴) در نظام اقتصادی مطلوب، استثمار کارگران با پرداخت‌های حداقلی طبیعتاً نامشروع است پس بهترین مدلی که می‌توان در آن آزادی انسان‌ها را فراهم نمود ایجاد امکان مشارکت/مالکیت و سهامداری آن‌ها در بنگاه‌های اقتصادی است.

۴-۳-۵ ال کرامت

هم‌زمان با تأکید بر تأمین آزادی انسان‌ها، نمایندگان متوجه بسترهای تحقق آزادی نیز بودند. تأمین کرامت انسانی و بسط این نوع نگاه شرافتمندانه به شهروندان موجب تحقق کامل آزادی می‌گردد. نمایندگان درک کرده بودند که اقتصاد به عنوان وسیله در تأمین زندگی کرامت بسیار حیاتی است. «تأمین نیازهای مردم... در زندگی انسان هر نوع حرکتی به نحوی با مسئله اقتصاد مرتبط است» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۵)

در خصوص موضوع تأمین نیازهای اساسی انسان، نمایندگان معتقد بودند هم دولت «مستقیماً این کار را انجام می‌دهد» و هم «یک جریان اقتصادی خودبه‌خود» این دستاوردها را ایجاد کند. «دولت هم برای ملت به منزله پدر اوست» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۳). «دولت و حکومت اسلامی حکم پدر را دارد» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۹) نگاه پدرانه دولت به مردم البته نه به معنای دخالت اقتصادی دولت‌ها بلکه صرفاً تأمین بستر و نظارت عمیق برای تحث اهداف است.

در خصوص تأمین نیازها، اصل بر این است که «استعداد و ابتکار انسانی به کار بیفتد و همه بخور و بگير نباشند» قانون اساسی می‌بایست «موجب رشد همه‌جانبه اقتصاد... و پیشرفت ملت بشود» پس اقتصاد طوری تنظیم بشود که «عایدی {شاغلان} بالا برود و از یک زندگی مرفه برخوردار شوند» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۵۶).

تأمین کرامت انسانی منوط به ایجاد امکانات کار برای همگان در تمام نقاط کشور بدون هرگونه تبعیض است «اگر می‌خواهیم که {به تهران} نیایند باید درجایی که هست مدرسه برایش فراهم بشود، ابزار کار فراهم بشود» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۵) و طبیعتاً به معنای گداپروزی و پرداخت اعانه/یارانه نیست «در جامعه آینده انگیزه‌هایی به وجود بیاورید که افراد در قبال این انگیزه‌های اقتصادی هیچ کس بیکار نماند... به او نمی‌دهیم که فقط بخورد و بپوشد وقتی هم که چیزی ندادید مجبور می‌شود برای رفع گرسنگی برود دنبال کار» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۷۸).

از این منظر نمایندگان تأکید داشتند که باید برنامه‌ای جامع برای همه اقشار را در نظر داشت تا همگان از مزایای این نظام جدید بهره‌مند گردند. بهره‌مندی که در نظام پیشین برای اقشار خاصی بود و ساختار جدید خود را متعهد به تغییرات رویکردی می‌بیند «نفی استثمار از کودکان و همه کسانی که در سن کارگری نیستند و برای کار آمادگی ندارند... و جامعه روشندان... جامعه ما در برابر آن‌ها متعهد و موظف است» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۷۸).

در راستای تحقق زندگی کرامت می‌بایست اقدام به ایجاد شرایطی از زندگانی شود که فرد بتواند به فراغت و عبادت نیز بپردازد «مشکلاتی که تا به امروز برای کارگران مطرح بوده... مجبور بوده‌اند برای تأمین زندگی‌شان آن قدر کار کنند که به استراحت و تفریحات سالم نرسند و برای آن‌ها موجب بیماری‌های مختلف می‌شد» «ممکن است من فراغت داشته باشم ولی امکان اینکه استفاده از فراغت بکنم نداشته باشم» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۸۲). این یکی از مهم‌ترین وجوه تأمین کرامت انسانی است که ضمن توانمندی اقتصادی مردم و تأمین نیازهای آن‌ها در یک نوبت کاری متعادل، امکان بهره‌مندی مناسب از بقیه ساعات روز برای آن‌ها فراهم باشد. تنها در چارچوب نظام اقتصاد تعاونی است که چنین بستری میسر می‌گردد.

۴-۴- دال تعاونی

مهم‌ترین دال گفت‌وگو اقتصاد تعاونی به جزییات و شاکله نظام طراحی شده می‌پردازد و ابعاد آن را شفاف می‌کند. ابتدا نیاز است که در یک فرآیند غیریت‌سازانه، «دیگری‌های» این نظام اقتصادی طرد شوند «... و این ضوابط نظام ما را نه سرمایه‌داری خواهد کرد نه سرمایه‌داری خصوصی نه سرمایه‌داری دولتی» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۶) «انقلابی است اسلامی نه مارکسیستی است و نه کاپیتالیستی و بورژوازی» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۷۷) «سرمایه‌داری و اقتصاد کمونیستی در نظام اقتصادی جمهوری اسلامی محکوم است... تصریح می‌کنیم به اینکه اقتصاد جمهوری اسلامی یک اقتصاد نو هست یک اقتصادی که کل آن استخوان‌بندی را به هم می‌ریزد» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۵۶۳) «نه سوسیالیسم است نه مارکسیسم... نه کاپیتالیسم... بلکه اسلام است» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۷). «ما شعار می‌دهیم که نه سرمایه‌داری نه اقتصاد دولتی و نه بینابین بلکه راه سوم... کنترل

نظارت بر قیمت‌ها از نظر اقتصادی مطرود است» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۱) همچنین در طرد ساخت اقتصادی رژیم قبلی اشاره می‌گردد «استثمار، انحصار بود، احتکار بود، تمرکز ثروت بود، معاملات نامشروع بود، رباخواری‌ها بود، تذبذب و اسراف‌ها بود... یک جامعه نامتعادل اقتصادی... اموال عمومی و انفال را دست دولت قراردادیم... مردم نمی‌توانند منابع طبیعی و معادن را بگیرند و به اسم خودشان ثبت کنند... این‌ها بود که موجب استثمار و سرمایه‌داری کلان می‌شد» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۵۶۱)

پرواضح است طراحی و استقرار یک ساختار جدید امری پیچیده است از این‌رو نمایندگان به‌ویژه شهید بهشتی در نظر داشتند تا مسیر این مدل‌سازی را تسهیل کنند: «ما یک دانشکده درست کنیم و چند نفر از بهترین افراد را برای مدت آنجا ببریم تا اگر فقیه هستند تحصیل علم اقتصاد کنند و اگر اقتصاددان هستند تحصیل فقه اسلامی کنند تا به مرحله فقاقت برسند» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۵۶۴) «ما خود باید شروع‌کننده این تجربه باشیم» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۷). همچنین در پاسخ به پرسش آقای حجتی کرمانی در خصوص ماهیت و چارچوب نظام اقتصادی «آیا این نظام موجود که نظام سرمایه‌داری است می‌خواهد بماند یا یک مقداری اصلاح بشود یا اینکه انقلابی عمل بکنیم؟» نایب رئیس در پاسخ می‌گویند «می‌خواهیم انقلابی عمل بکنیم» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۳).

یکی دیگر از مواردی که نمایندگان به آن حساسیت داشتند ممنوعیت استقرار اقتصاد دولتی و دخالت گسترده دولت در اقتصاد بود «اقتصاد، دولتی شدنش از نظر مدیریت خطرناک است... اداره شورایی کارگاه از نظر پیدایش انگیزه‌های اقتصادی علاقه به کار و پیشرفت به کار و بالا رفتن میزان تولید مفید است... کار مردم را به مردم دادن و از تمرکز در دولت جلوگیری کردن» «تمرکز به هر صورتی خطرناک است» «این نظام جدید برحسب تجارب دنیا... از قبیل ایجاد تعاونی‌های کشاورزی و صنعتی... موجب افزایش تولید» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۷). «دولت سالاری اقتصادی نیست» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۷۷).

«انحصار دولتی هم بد است» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۸۶). آقای بنی‌صدر نیز اشاره نمودند «در قلمرو مالکیت دولتی باید به تدریج اداره واحدهای تولیدی، صنعتی، کشاورزی، دامداری و خدمات به شوراها می‌که نمایندگان کارکنان آن واحد عضو می‌شوند و اگذار شود» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۵). نفی اقتصاد دولتی به معنای نفی انحصار/استثمار حاصل از آن بود «من کارگر یک وقت در زیر فرمان یک سرمایه‌دار بودم فردا در زیر فرمان دولت خواهم رفت و این از نظر ماهیت هیچ فرقی نمی‌کند مگر اینکه تملیک کند» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۸).

ایجاد دولت به‌عنوان کارفرمای بزرگ اقتصادی شدیداً نفی می‌گردد «کارگر استثمار فرد بشود یا استثمار دولت بشود جلوگیری بکنیم... امکانات کار را برایش بدهیم ولی زمام امر را به دست یک کارفرمای بزرگ شخصی یا دولتی نگذاریم» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۹) حتی در این راستا برخی از نمایندگان بر کوچک شدن دولت تأکید داشتند «الآن خود کارمندان دولت که اصیل و نجیب هستند واقعاً از خودشان شرمند هستند و هیچ کاری نمی‌کنند و پولی هم می‌گیرند». طبیعتاً در نظام اقتصاد تعاونی، دولت‌ها نقشی منفعل ندارند و علاوه بر ایفای نقش نظارتی در امور زیربنایی و استراتژیک اقتصاد نقشی فعالی

خواهند داشت «در بعضی موارد دولت باید کارفرما بشود و در بعضی موارد هم شرکت‌های تعاونی باید کارفرما بشوند» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۷۰). «دولتی که حالت ارشادی دارد» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۸۱). «منع انحصار برای این است که انحصار باعث گرانی می‌شود و همچنین احتکار و ربا هم استعمار است... یعنی اگر نظارت دولت بر قیمت‌گذاری نباشد» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۸۵)

در ادامه مباحثات، نمایندگان تلاش می‌کنند جزئیات این نظام اقتصادی جدید را تشریح کنند «اقتصاد سالم... از طریق ارشاد، امر به معروف و نهی از منکر... از طریق تدابیر قانونی و برنامه‌گذاری‌های صحیح مانع از اسراف و تبذیر» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۹۰). «منظور از واحدهای تعاونی واحدی است که در آن صاحب سرمایه و کارفرمایی جز خود آن‌هایی که در آن شرکت به شکلی سهام‌اند، ندارد... مالکیت سرمایه در دست خود آن‌هایی است که در آن شرکت سهام‌اند و کار می‌کنند... اختیار سرمایه یا مالکیت سرمایه و مدیریت در دست کسانی است که در همان شرکت با کمک همدیگر کار می‌کنند... نباید با شرکت سهامی اشتباه شود» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۵۵۸). «چهار نفر خودشان سرمایه می‌گذارند و خودشان هم کار می‌کنند می‌شد تعاونی ولی اگر یک نفر کارگر هم برای اداره کارشان بگیرند، دیگر تعاونی نمی‌شود» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۵۶۰). بنابراین تأکید می‌گردد در تعاونی‌ها «کار انتفاعی است ولی استعمار در آن نیست» «دست واسطه‌ها و دلال‌ها و بورس‌بازان را کوتاه کند و خودشان مستقیماً مایحتاج خریداران را تولید یا توزیع کنند» خصوصیت اصلی تعاونی از منظر شهید بهشتی این است که «بازده واحد برمی‌گردد به جیب همان‌هایی که در آن واحد کار می‌کنند» «مالکیت هم‌گروهی است» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۵۶۶)

در نظام تعاونی دولت به‌عنوان حمایتگر و تسهیلگر مسیر تعاونی‌ها موجب مالکیت عمومی/مردمی می‌گردد تا ضمن توانمندی مردم و حفظ کرامت آنان از تمرکز ثروت در دستان اقلیت امتناع شود «ممکن است ۱۰۰ نفر کارگر که همه‌شان می‌توانند یک کارخانه را بچرخانند تقاضای کار بکنند، دولت... کارخانه یا زمین را در اختیار آن‌ها می‌گذارد» «ما باید پرهیزیم از اینکه اقتصاد شکل دولتی پیدا کند و مردم سربار دولت بشوند یعنی همه چیز را از دولت بخواهند. باید آن‌چنان انگیزه‌ای در مردم به وجود بیاید که تمام چرخ‌های اقتصادی را خودشان به کار بیندازند... تمرکز باید بر روی نرخ تقسیم سود باشد» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۶۰) شاید بتوان به‌طور خلاصه این جملات یکی از نمایندگان را به‌عنوان شاکله اقتصادی مدنظر مورد تأکید قرارداد «آن نظام اقتصادی اسلامی را که در آن آزادی فعالیت‌های اقتصادی و تولیدی برای افراد هست و دولت salari اقتصادی نیست ولی در عین حال این فاصله‌های کشنده میان زندگی و درآمدها هم نیست و مردم می‌توانند واقعاً از نظر اقتصادی احساس برادری نسبت به یکدیگر داشته باشند تا نمونه تازه‌ای در اقتصاد جهان باشد» (متن مذاکرات، ج ۳: ۱۴۷۷). نمایندگان تلاش نمودند این نمونه تازه را با تمامی حدود آن و در متنی جامع‌و‌مانع در قانون اساسی بیاورند با این امید که در آینده در سطح کشور اجرایی گردد.

۴-۵- اقتصاد تعاونی در متن قانون اساسی

قانون اساسی مبین اساسی‌ترین و بنیادی‌ترین قواعد و ساختار سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جامعه است. قانون اساسی عصاره اراده ملت و یک نوع توافق جمعی مردم و حاکمان در خصوص زمامداری است (خسروی، ۱۳۸۸: ۱۶). طبیعتاً در متن قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌ویژه بخش اقتصادی آن، متناسب با متن مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی که مورد واکاوی قرار گرفت، شاکله و ساختار اقتصاد تعاونی می‌بایست برجسته باشد. بر اساس متن مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، «نظام سیاسی می‌بایست تضمین‌گر نفعی هرگونه انحصار اقتصادی» باشد و بر وسیله بودن اقتصاد تأکید شده است، از این رو «برنامه اقتصادی اسلامی فراهم کردن زمینه مناسب برای بروز خلاقیت‌های متفاوت انسانی است و بدین جهت تأمین امکانات مساوی و متناسب و ایجاد کار برای همه افراد و رفع نیازهای ضروری جهت استمرار حرکت تکاملی او بر عهده حکومت اسلامی است» تمامی این اهداف صرفاً در چارچوب یک اقتصاد مردمی مبتنی بر کنشگری تعاونی‌ها حاصل می‌آید. در اصل دوم قانون اساسی نیز بر عدل و استقلال اقتصادی تأکید شده است. از این منظر، بر «سپردن سرنوشت مردم به دست خودشان» تأکید دارد که طبیعتاً در فضایی حاصل می‌آید که اقتصادی مردمی ساری و جاری باشد. بند دوازدهم اصل سوم قانون اساسی نیز بر «پی‌ریزی اقتصادی صحیح و عادلانه بر طبق ضوابط اسلامی جهت ایجاد رفاه و رفع فقر و برطرف ساختن هر نوع محرومیت در زمینه‌های تغذیه و مسکن و کار و بهداشت و تعمیم بیمه» تأکید دارد. طبیعتاً تنها مدل اقتصادی که می‌تواند این اهداف را تأمین کند در چارچوب اقتصادی تعاونی قابل‌شناسایی است تا ضمن رفع انحصارهای اقتصادی بر توانمندسازی مردم تأکید داشته باشد. اصل بیستم نیز بر تأمین حقوق اقتصادی همه ملت صحه می‌گذارد.

از آنجا که طبق اصل ۴۴ قانون اساسی، بخش بنیادی اقتصاد در اختیار دولت و بخش خصوصی صرفاً مکمل بخش دولتی و تعاونی است می‌بایست عمده فعالیت‌های اقتصادی توسط تعاونی‌های مردمی اجرایی گردد تا اهداف اصل ۴۳ قانون اساسی تأمین گردد. طبق این اهداف به‌منظور «ریشه‌کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیازهای انسان» می‌بایست ساختار اقتصادی مستقر گردد تا با «تأمین نیازهای اساسی»، «تأمین شرایط و امکانات کار برای همه... در شکل تعاونی، از راه وام بدون بهره... که نه به تمرکز و تداول ثروت در دست افراد و گروه‌های خاص منتهی شود و نه دولت را به‌صورت یک کارفرمای بزرگ مطلق درآورد»، «هر فرد علاوه بر تلاش شغلی، فرصت و توان کافی برای خودسازی معنوی، سیاسی و اجتماعی و شرکت فعال در رهبری کشور و افزایش مهارت و ابتکار داشته باشد» و «منع انحصار و احتکار» منجر گردد. بر اساس آنچه بیان شد و در متن قانون اساسی بر آن تصریح شده است قانون‌گذار به‌منظور دستیابی به اهداف مدنظر انقلاب اسلامی، ساختار اقتصادی پیشنهاد می‌کند تا ضمن توانمندسازی عمومی مردم، تعاونی‌ها مانع انحصار ثروت در سطح جامعه گردند. این مدل از ساختار اقتصادی پیشنهادی با مدل استالینیستی مبتنی بر نقش‌آفرینی دولت در اقتصاد و با مدل سرمایه‌دارانه لیبرالیستی مبتنی بر یکه‌تازی

انحصاری اقلیتی از ثروتمندان متمایز و متفاوت است و تلاش می‌کند با بسط مالکیت عمومی و توزیع عادلانه ثروت به اهداف عالی اقتصاد اسلامی مبتنی بر گفتمان انقلاب اسلامی دست یابد.

۵- نتیجه‌گیری

در پژوهش‌های پیشینی، پژوهشگران تلاش نمودند تعریف، اهداف و مزایای اقتصاد تعاونی را بیان نمایند اما در این پژوهش تلاش شد از منظر گفتمانی، ساختار اقتصادی تعاونی و دال‌های آن مورد واکاوی قرار گیرد و با رویکردی حقوقی متن قانون اساسی و متن مذاکرات مجلس خبرگان تحلیل گردد. گفتمان به‌مثابه کلیت معناداری است که عاملان و کنشگران اجتماعی با درک موقعیت و جایگاه خود در این دستگاه، به شکلی معنادار بر پایه ارزش‌ها و نمادهای به رسمیت شناخته‌شده عمل می‌کنند، در این چارچوب و با بررسی صورت پذیرفته در متن مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی مشخص گردید که گفتمان اقتصاد تعاونی در کلام ایشان حول محور چهار دال استقلال، آزادی، کرامت و تعاونی، مفصل‌بندی شده است.

مبثنی بر ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب اسلامی، نظام اقتصاد تعاونی، اقتصاد ارزشی و اخلاقی است که با مبانی بینشی و ارزشی نظام سرمایه‌داری/استالینیستی مابینت دارد. تحقق اقتصاد اسلامی منوط به افزایش مشارکت عمومی در اقتصاد، ایجاد اشتغال، بسط عدالت اجتماعی و افزایش سهم بخش تعاون مورد توجه است. در این راستا می‌توان بر سیاست‌هایی همچون توانمندسازی، فرهنگ‌سازی، مبارزه با رانت و فساد و به‌کارگیری منابع انسانی متعهد تأکید نمود.

همان‌طور که فردریش هایک معتقد بود برای تضمین آزادی افراد، می‌بایست شاهد وجود تعداد زیاد و گوناگونی از استخدام‌کنندگان باشیم در چارچوب نظام اقتصاد تعاونی، تعدد بنگاه‌های اقتصادی موجب تضمین آزادی انسان‌ها می‌گردد تا ضمن حفظ کرامت انسان‌ها از تمرکز ثروت جلوگیری گردد. بنگاه‌های اقتصادی که شاغلان در آن سهامدار می‌باشند و موجب بسط مالکیت عمومی می‌گردد. به نظر می‌رسد همان‌طور که قانونگذاران و تدوین‌کنندگان متن قانون اساسی تصور می‌کردند مطلوب‌ترین مدل برای ساماندهی اقتصاد ایران باهدف دستیابی به اهداف قانون اساسی، مدل اقتصاد تعاونی است که می‌بایست ضمن تدوین آیین‌نامه اجرایی آن فضای گفتمانی جهت بسط این ایده و ساختار در سطح جامعه مهیا گردد.

کتاب‌ها

۱. ازکیا، مصطفی، رشید احمدرش، کامبیز پارتازیان (۱۳۹۶)، روش‌های تحقیق کیفی از نظریه تا عمل، جلد دوم، انتشارات کیهان.
۲. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۷۸)، صحیفه امام، نرم‌افزار آثار امام خمینی، تهران، موسسه نشر آثار امام خمینی.
۳. تاجیک، محمدرضا (۱۳۷۹)، گفتمان و تحلیل گفتمانی، تهران: فرهنگ گفتمان.
۴. خسروی، حسن (۱۳۸۹). حقوق اساسی (۲). تهران: دانشگاه پیام نور.
۵. سلطانی، علی‌اصغر، (۱۳۸۷۹). قدرت، گفتمان و زبان، سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران، تهران، نشر نی.
۶. صالحی‌امیری، سید رضا (۱۳۸۶)، مفاهیم و نظریه‌های فرهنگی، تهران: ققنوس.
۷. طالب، مهدی (۱۳۷۶)، اصول و اندیشه‌های تعاونی، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۸. قجری، حسینعلی و جواد نظری (۱۳۹۲)، کاربرد تحلیل گفتمان در تحقیقات اجتماعی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
۹. کاظمی، احمد، (۱۳۹۳)، دشمن‌شناسی از دیدگاه مقام معظم رهبری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته علوم سیاسی، دانشگاه یزد.
۱۰. لاکلا، ارنستو و دیگران (۱۳۹۵)، تحلیل گفتمان سیاسی، ترجمه امیررضایی پناه، تهران، نشر تپسا.
۱۱. محمد پور، احمد (۱۳۹۶)، تاریخ به روایت فلسفه، قم: لوگوس.
۱۲. محمد پور، احمد، ۱۳۹۷، ضد روش؛ زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی، قم، لوگوس.
۱۳. منوچهری، عباس، ۱۳۸۷، رهیافت و روش در علوم سیاسی، تهران، سمت.
۱۴. نظام شهیدی، مهران (۱۳۸۷)، اصول مدیریت تعاونی‌ها، تهران: انتشارات لادن.

مقاله‌ها

۱. آماده، حمید (۱۳۸۰). تحلیل الگوهای اقتصادی تعاون، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۵۹، ص ۸۲-۶۵.
۲. حسابی، احمدعلی؛ ایدر، نبی‌اله، ۱۳۹۷، «بررسی تحول گفتمانی بین نیروهای سیاسی پس از انقلاب اسلامی ایران» فصلنامه علوم اجتماعی، سال دوازدهم، شماره چهارم، ص ۲۰-۱.
۳. حسن پور، علی و علی‌اشرف نظری (۱۳۹۲)، تحلیل جامعه‌شناسی سیاسی از چشم‌انداز گفتمانی: منطق و برآیندهای معرفت‌شناختی، دو فصلنامه پژوهش سیاست نظری، شماره سیزده، صص. ۷۳-۱۱۲.

۴. خیامی، عبدالکریم (۱۳۹۲)، به سوی نظریه بیداری اسلامی تحلیل کیفی متن بیانات مقام معظم رهبری در اجلاس بین‌المللی بیداری اسلامی، مطالعات انقلاب اسلامی، سال دهم، شماره ۳۳، ص ۶۶-۴۳.
۵. سبحانی، حسن (۱۳۹۹)، اقتصاد بخش تعاونی (دکترین، اهداف و سیاست‌ها)، فصلنامه علمی مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، شماره ۱۴، ص ۱۳۴-۱۰۱.
۶. سرآبادانی، غلامرضا (۱۳۸۳). اقتصاد تعاونی در اسلام. اقتصاد اسلامی، سال چهارم، شماره ۱۴.
۷. عبدی، بیژن (۱۳۹۴). نقش اقتصاد تعاونی در تحقق الزامات اقتصاد تعاونی. تعاون و کشاورزی، شماره ۱۷، ص ۱۷۴-۱۴۴.
۸. عترت دوست، محمد، (۱۳۹۸)، روش‌شناسی فهم حدیث در فرایند سه‌گانه تحلیل متن، تحلیل محتوا و تحلیل گفتمان، دو فصلنامه حدیث پژوهی، سال یازدهم، شماره ۲۱، ص ۲۹۰-۳۲۰.
۹. کاظمی، عباس و ابراهیم محسنی آهویی (۱۳۸۷)، تبعیض سنی، گفتمان سیاست فرهنگی در هویت‌بخشی به جوانان ایرانی، نامه علوم اجتماعی، شماره ۳۳.
۱۰. کسرائی، محمد سالار و علی پوزش شیرازی (۱۳۸۸)، نظریه گفتمان لاکلا و موفه ابزاری کارآمد در فهم و تبیین پدیده‌های سیاسی، فصلنامه سیاست، دوره ۳۹، شماره ۳، ص ۳۳۹-۳۶۰.
۱۱. یوسفی، احمدعلی (۱۳۸۹). بررسی تطبیقی اقتصاد تعاونی با اقتصاد سرمایه‌داری و اقتصاد اسلامی. اقتصاد اسلامی، شماره ۳۷، ص ۵۶-۳۰.

منابع اینترنتی

خامنه‌ای، سید علی، بیانات در سایت khamenei.ir.

۶-۲- منابع لاتین

1. Mayring, Philipp (2000), <Qualitative content Analysis Forum>, Qualitative Social Research, Vol. 1, (No2), 1-10.